

BIZKAIKO ERAKUNDE JURIDIKO JATORRAK: BIDIGAZAK ETA ABEURREAK

1.- SARRERA

Hainbat erakunde juridiko jator ditugu Bizkaiko Foru Zuzenbidean; horietarik askok ez dute aztarnarik laga, gizaldien porasuz galdu baitira; beste batzuek, ostera, aurrera egin dute, bai literatura juridikoan, bai altxor orokorrean; edu horretakoa da 'bidigaza' edo 'bidegaza' izenekin ezagututakoa; hori ez ezik, badugu 'abaurrea', 'abeurrea' edo 'abehurrea' izenekin ezaguna dena ere; areago, erakunde horien antzinako lekukotasunak Bizkaiko Foru Zaharrea bezala Bizkaiko Foru Berria ageri dira, bai eta Espainiako Hizkuntz Akademiaren 1791ko hiztegia ere. Dena den, erakunde horiek egoera jakin baten edukoak dira, eta ez dute gure urteak arte iraun. Dena den, Bizkaiko Foru Zaharren testigantza eta Bizkaiko Foru Berriaren lekukotasuna haiek baino lehenagokoak dira, eta horrek aditzera ematen ditu kontu bi: alde batetik, Bizkaian bazela ohiturarik jabetasuna eskuratzeko erakunde hauen bidez; eta, bestetik, xvii. gizaldian bizirik zeudela erakunde biak.

Bizkaiko eta, horrenbestez, Euskal Herriko erakunde juridikoei ekarpena egin nahian, saiakeratxo honetan, erakunde juridiko horien nondik norakoak azalduko ditut, hala Zuzenbidearen ikuspegitik, nola hizkuntzaren ikuspegitik.

2.- HIZKUNTZ AZTERKETA

2.1. 'Bidigaza' erakunde juridiko honen hizkuntz izentazioak

Sarreran esan legez, aldaera nagusi bi ageri dira, hizkuntzaren eretzean, erakunde juridiko hau izendatzeko; horretara, bada, 'bidegaza' aldaerarekin batera, 'bidigaza' ere bai aurki dezakegu.

'*Bidegaza*'.—Aldagai hau Resurrección María de Azkuek ematen digu bere hiztegi hirueledunean. Lekeitioko euskaltzainburuak egin ohi zuen moduan, berak egokietsi forma eman zigun, nahiz eta berak aukeratu forma bat etorri ez jatorriko testuetan ageri zenarekin. Aitamen bera dakar Lino Akesolok *Diccionario Retana de Autoridades del Euskera* hiztegian, 'bidigaza' aldaerarekin batera. Aldaera bera dakar Luis Mitxelenaren *Orotariko Euskal Hiztegiak*, eta harekin batera, ondorik azalduko dugun 'bidigaza' ere bai.

Manuel Agud eta Antonio Tovarrek ere euren *Diccionario Etimológico Vascon* 'bidegaza' sarrera dakarte, baina aipamenaren barruan 'bidigaza' aldaeraren testigantza ematen dute.

'*Bidigaza*'.—Forma hau besteren aldaera legez ematen dute orain arte aitaturako guztiek, baina Lino Akesolok bere hiztegian, biak sarrera berezi gisa hartzen ditu, ziur aski, interpretazio juridikorik egin barik, 'bidegaza'ren sarreraren aitamenara dakarrelako Bizkaiko Foruaren aitamen hutsa, eta 'bidigaza'ren sarreraren barruan, ostera, Espainiako Akademiaren 1791. urteko testuaren hitzez hitzeko aitamena egiten duelako. Luis Mitxelenak aldaera biak batera ematen ditu, eta 'bidigaza' da 'bidegaza'ren sinonimoa. Gauza bera suertatzen da Agud eta Tovarren hiztegi etimologikoarekin ere.

Betiere, Bizkaiko Foru Zaharrak, 1452koak, 'bidigaza' aldaera dakar, eta Bizkaiko Foru Berriak, 1526koak, berriz, 'bidigaza'. Hau da, 'v' eta 'b' letren arteko alternantzia kenduta,

jatorrizko forma, hala xv. gizaldiko testuan, nola xvi.ekoan, 'i'dun aldaera dugu. Ezagun da Azkueren gogoia, hizkuntza 'behar zen moduan' egin eta eratzeko, eta uste bazuen berak aurkituko aldagaia 'txarto' eratuta zegoela, orduan bere aburuz behar zuena sendetsiko zuen. Agerian gelditzen da, berriz ere, Lekeitioko euskaltzainburuaren euskara 'orbangabea', bai eta berak harrezkeroko euskal hiztegi-gile guztiengan izan duen erabateko eragina. Dena dela, 'bidigaza' aldaera agerrarazten du Justo Garatek saiakera bitan; alde batetik *Euskal Erria* aldizkariaren 1881. urteko lehenengo alean, eta ondorik "Segunda contribución al diccionario vasco"n artikuluan, hau da, *Revista Internacional de Estudios Vascos* aldizkarian 1933. urtean argitara emandakoa.

Nire ustez, Resurrección María de Azkueren eta Luis Mitxelena-ren aukera gorabehera, Agud eta Tovarrek bezala Lino Akesolok aukeratu sailkapen-irizpidea hala izanagatik, eta kontuan hartuta Bizkaiko Foruaren aldagai bietan 'i'dun forma ageri dela, 'bidigaza' hobetsiko nuke euskara baturako, batez ere, gogoan izan behar dugulako oso gizaldi goiztiarretan ageri dela forma hori, alegia, ez dela urte eta gizaldien puruz endekaturiko forma, ezperen orduko sasoirako ihartuta zegoena.

Beste alde batetik, benetako testuetan aurkitu lekukotasun bakarrak Bizkaiko Foruaren aldaerak baino ez dira, eta testigantza horiek 'bidigaza' renak dira, ez 'bidegaza' renak; Agud eta Tovarrek dioten legez, berba hori ez da jatorri ziurrekoa. Are gehiago, eurek dakarten aitamen etimologikoa zalantzaz beterik dago, ezik eurek diote, berba horren lehenengo osagaia 'bide' dela, 'bidezko' aren esanguran, eta horren adibide legez 'bidegabe' jartzen dute. Hori ez ezik, badiote bigarren osagaiak zalantzazkoa ematen duela, eta egia da, erabat zalantzakoa da; modu horretara, ziurtasuna kentzen diote Jose Manterolak *Euskal Errian* egindako baieztapenari. Egin-eginean ere, idazle gipuzkoarrak bazioen bigarren osagaiaren esanahia 'gauza' rena zela.

Arrazoia dute, nire aburuz, Agud eta Tovarrek, bigarren osagaiaren kontuari dagokionez. Betiere, ni ez nator eurekin bat, lehenengo osagaiaren eretzeari; izan ere, zaila da berba-eraketa hori

gertatzea, 'e'tik 'i'ra aldatuta, hitzaren eraketari begiratu gero. Areago, testu pragmatikoek dakarten aldaera 'i'duna baino ez da.

Hori guztia dela eta, 'bidigaza' aldaera sakatu beharko genuke, jatorri ezezaguneko ariketak egiteke.

2.2. 'Abeurre' erakunde juridiko honen hizkuntz izentazioak

Erakunde juridiko honek agertoki bi ditu, Bizkaiko Foru Zaharrear bezala Foru Berrian, bai eta *Diccionario de Voces españolas geográficas*en ere, 1800. urte inguruan argitaratu baitzen. Ordutik hona, hainbat hiztegitan jaso da.

Aurrenekoz, Bizkaiko Foru Zaharrak aitatzen ditu aldaera biak, horretara, bada, CLV. kapituluan 'abaurreas' bi bider ageri da, baina CLIX. kapituluan, 'abeurreas' bost bider aurki dezakegu. Bizkaiko Foru Berriak, berriz, 'abehurreas' aldagaia hiru bider dakar XXIV. tituluko IV. legean; 'abehurreas' eta 'abehurrea' ageri dira titulu bereko V. legean, eta 'abeurrea' eta 'abehurrea' titulu bereko IX. legean.

Bizkaiko Foru Zahararren eta Berriaren artean alde bi daude. Alde batetik, 'h'a' dugu Foru Berrian kasu guztietan, batean izan ezik, eta Foru Zaharrear ez dago 'h'dun' formarik. Gogoan hartzen badugu, testigantzarik zaharrena 'h'rik gabeko aldagaia dela eta gure hiztegitik eta iruzkintzailerik gehienek 'h'rik gabeko forma hobesten dutela, nik ere uste dut horixe dela sustatu beharreko aldaera. Horrezaz gain, badugu beste irizpide bat, Euskaltzaindiak emana: euskalki bateko hitza ekartzen bada euskara batura, jatorrizko euskalkian 'h'a' erabiltzen da bada, orduan 'h'z' idatziko da batuan, oster, ez. Eta hau kasu nabarmena da. Izan ere, bai berba hau, bai 'bidigaza' bizkaierari bakarrik dagozkiola ematen du, haien lekukotasun idatzi bakarrak, behintzat, Bizkaiko Foruari dagozkio, hala Zaharriari, nola Berriari.

Beste alde batetik, 'aba-' ala 'abe-' aldaeren inguruan, Bizkaiko Foru Zaharrak biok darabiltzan artean, Bizkaiko Foru

Berriak ‘abehurre’ eta ‘abeurre’ darabiltza; harrezkeroko testigantzek ‘abe-’ aldaera hobesten dute; beraz, ‘-e-’dun aldagaia aukeratu beharko litzateke.

Azkenik, beste ohar bat egin nahiko nuke -a itsatsiaren inguruan; egin-eginean ere, bai Foru Zaharrak, bai Foru Berriak, bai haien ondoko hiztegitik eta iruzkintzaile guztiek ‘-a’dun forma hobesten dute. Itauna hauxe da: -a hori benetan da itsatsia ala gaztelaniaz idatzi eta plurala egiteko modua da? Testuak irakurri eta gero, pleonasmoa dagoela ematen du ‘las abaurreas’ irakurtzen dugunean, alegia, pluralgilea gaztelaniaz eta euskaraz ipintzen dela, eta hori sarritan ikusiko jazoera dugu hizkuntzaren eretzean. Horretara, euskarazko ‘abaurre’ak izango lirateke, alegia, -a hori mugatzailea izango litzateke, ez, oster, itsatsia. Arazo honetaz denaz bezainbatean, ‘abeurrea’ hitzaren esangura aztertu beharko dugu, jakin ahal dezagun mugatzailea ala itsatsia den. Horrela, Agud eta Tovarrek Corominasen iritzia dakarte hizpidera, eta badiote, etimologiazale kataluniarraren ustez, beharbada, hitzaren erabidea hauetako bat izan daitekeela: ‘abe-aurre’ edo ‘abe-ur(r)e’, hau da, zuhaitzaren aurrean edo zuhaitzetik hur, betiere etxola haren aurrean edo haren hurrean zegoenari ezarriaz. Hori ez eze, Corominasen iritzian, ‘-aurre’ hartzen da izen abstraktuen atzizki gisa, eta gipuzkerako adibide hau ematen du: ‘aldeuarre’, hau da, ‘aldez aurretik, eta harekin batera ‘alde’ ematen du, ‘diferentzia, abantaila, aldaketa’ren esanguran. Betiere, horrelako berba baten testigantzarik ez dugu gipuzkeraz idatziriko testuetan aurkitzen. Edozein kasutan ere, berba ez litzateke ‘abeurrea’ izango, ‘abeurre’ baizen.

3.- AZTERKETA JURIDIKOA

3.1. Zer ziren bidigazak eta abeurreak

Bidigazak ezaugarriak ziren, norbanako batzuek botatzen zituztenak erreka eta errekaetoetan, horietan ola, bolu edota erroetan anteparak jartzeko. Betiere, erreka edo errekaeto horiek landa publikoetan edo inorenetan zehar joan behar izaten zuten, eta bidigaza horiek botatzen zituztenek eskubidea eskuratu nahi

zuten haien bitartez, halako anteparak edo uharkak jaso ahal izateko.

Abeurreak, berriz, etxe-ezaugarriak ziren, eta horiek jartzen zituen norbanako batek, olak, boluak eta errotak jaso ahal izateko inoren lurretan edo lur publikoetan. Euren izaerak biak lotzen zituen, eta Foru Zaharrak bezala Foru Berriak batera arautu zituzten.

3.2. Izaera juridikoa eta subjektuak

Objektu biek ordezkutzen zituzten eskubide errealak, beraiek jartzen zituen norbanakoarentzat, eta eskubide errealok norberaren partzuergoaren lurren gainekoak izaten ziren, Foru Zaharrak zioen bezala. Foru Berriak, ostera, bereizi egiten ditu norberaren partzuergoko lurak lur publikoetatik.

Horretara, bada, Foru Zaharraren CLV. kapituluak dioen legez, "... lurra partzuer batzuen izanda, berean eurentarik batek edo batzuek eraikinen bat egin nahi izanez gero... edo... antepararen bat jarri nahi izanez gero...", orduan argi dago norbanako batek eskubide bat eskuratu nahi duela bere partzuergoaren lurrean, eraikin bat edo beste eraikitze eskubidea. Foru Zaharrak dioen legez, arazoak gertatzen ziren. Izan ere, Bizkaiko Foruak arautu nahi izan zuen eta konpondu, lehendik gizartean suertatzen zen errealitate arazotsua.

Subjektuak, lehen esan dugun ariora, bi alderdi dira: alde batetik, zama jaso behar duen ondasunaren titularra, eta, bestetik, harekin batera partzuergoan zuen ondasunean zerbait eraikitze eskubidea eskuratu nahi zuena. Hori hala jazo zen Foru Zaharrak indarrean iraun zuen artean. Foru Berriaren arabera, berriz, ondasunaren gaineko eskubidea eskuratu nahi zuen pertsonaren egoera edo bikoa izan zitekeen, hau da, edo ondasunarekin zerikusirik ez zuen, lurra publikoa batzen, edo beste batzuekin batera bazuen ondasun horren titulartasun partekatua.

Kontu honek, Forua irakurtzetik ateratzen denez, arazoak sorrarazten zituen, bera indarrean jarri aurretik, eta horrexegatik

jardun zuen Foruak, egoera hari irteera formala emateko. Foru Zaharrak egiten du lehenengo ahalegina, eta Berriak araubide osoagoa eman, bai eskubidearen titulartasunaren gainean, bai eskubide horren egikaritzaren lehentasunaren gainean.

Egin-eginean ere, gorabeherak gertatzen ziren bidigazabotatzailea edo abeurre-jartzailea partzuerra bazen anteparan, baina ez lurlean, orduan Foru Zaharrak lehendiko gatazka konpondu nahi du CLVI. kapituluan. Bertan ezarri zenez, eraikin horren etxea daukan lurraren partzuerrek premiatu nahi badituzte antepararen lurlean partea dutenak, orduan premiatu ahal izango dituzte horiek eraikinaren zati hori egin dezaten, baina antepararen lurraren ugazabek ezin dituzte premiatu etxearen lurraren jabeak; hori ez eze, lurraren edo antepararen partzuerrek, premiatuta izangatik, ez badute halakorik egin nahi, orduan ola, bolu edo errotaren etxeko orubearen jabeak egin ahal izango du lan hori, nahiz eta uharkaren ugazabek egin nahi izan ez, edo horretarako baimenik eman ez arren (CLVI. kapitulua). Foru Berriak eusten dio Foru Zaharraren araubideari, beste idazkera bat ematen badio ere (XXIV. tituluko VI. legea).

3.3. Bidigaza eta abeurreen betekizun formalak eta denbora-betekizunak

Esan dugun legez, bidigazak eta abeurreak ezaugarriak ziren, eta adierazgarri horiek betekizun batzuk bete behar zituzten. Horretara, Foru Zaharrak ez du aitatzten beren beregi bidigazak botatzea edo abeurreak jartzea ageriko moduan egin behar zenik. Ostera, Foru Berriak berariaz azaltzen du agerikotasuna, baina modu ezberdinetan, lurra publikoa edo partzuerrena den.

Foru Berriaren arabera, agerikotasuna erabatekoa da, baldin eta bidigaza edo abeurrea jasotzen duen lurra publikoa bada: "... lurrari dagokion elizan horren berri emanaz, eskribauaren aurrean, domekaz, meza denboran... hiru kolpe emanaz kanpaia nagusiari, eta azalduaz bidigazak bata dituela, edo abeurreak jarrita dauzkala, eta lekua bera izendatuz..." (XXIV. tituluko IV. legea); eta agerikotasuna ugazabei dagokie, baldin eta ola, bolu edo errota

edo antepara partzuegoan badu beste batzuekin batera partzuer horrek, baina, kasu honetan, ez du hortik landa besterik egin behar: "... halakoa jarri zuenak eskribauaren bitartez eman ziezaiela horren berri beste partzuerrei..." (XXIV. tituluko V. legea).

Denbora kontuez direnez bezainbatean, Foru Zaharraren eredura, jakinarazpena egin eta gero, urte bat eta egun bateko epean jarkitzen ez bazitzaion horretarako eskubidea zutenetarik inor abeurrea jarri edo bidigaza bota nahi zuenari, orduan eskubidea eskuratzen zuen halako ezaugarria ipini zuenak antepara egiteko, edo errota, bolua edo ola eraikitzeko (CLV. kapitulua).

Foru Berriaren arabera, bidigaza botatzen bazen ubide publiko baten, edo abeurrea jartzen bazen lur publiko baten, orduan epea urte bat eta egun batekoa zen, eta halakoa ipini zuenari edo bota zuenari elizateko edonor jarki zekiokkeen, eta berak eskuratu eskubidea, bai haren lekuan, bai harekin batera, kasuan-kasuan (XXIV. tituluko IV. legea). Betiere, baldin eta ubidea edo lurra partzuer batzuen bazen, orduan jakinarazpena egiten zenetik hogeita hamar eguneko epea zuten beste partzuerrek besteari jarkitzeko; bidigaza-botatzaileari edo abeurre-jartzaileari inor jarkitzen bazitzaion, orduan euren artean adosten ez bazuten denbora-tarte bat ezaugarriak jartzeko, epaileak lau hileko epea ematen zien ezaugarria bota edo eraiki ahal izateko (titulu bereko V. legea).

3.4. Egiteko eskubide eta gainerako eginbeharrak

Eskubide guztiek badakarte eurei dagokien eginbeharra. Hala ere, kontu hau ez da ageri Foru Zaharrean, bai, ostera, Berrian. Horretara, bada, bidigaza-botatzaileak eta abeurre-jartzaileak egikaritu behar zuten eurek eskuratu eskubidea denbora-tarte jakin baten, bestela, eskubide hori galtzen zuten: "... urte bat eta egun bat igarota, eginkizuna betetzen ez bazuen botatzaileak edo jartzaileak, orduan elizate horretako beste edozein bizkaitarrek bota zezakeen bidigaza, edo jarri abeurrea, aurrekoak betetako baldintzak burutu eta gero." Eta bigarren

honek irabazitako eskubideak bazekarren norbanako guztientzat betebeharra, hala aurrekoaren eretzean, nola beste guztientzat, lurra publikoa zen ginoan. Hau da, erasalea jasale bihurtzen da, eta gainerakoek badiraute lehengo moduan eskubidedun berriaren eretzean. Dena den, bidigaza-botatzaileak edo abeurre-jartzaileak urte bat eman behar zuen beste ezer egiteke lur publikoan, bai, ostera, bere jabetzapeko lurrean (XXIV. tituluko IV. legea).

Foru Berriak beste araubide bat ezartzen du, baldin eta ibaibidea edo lurra partzuer batzuen bada, herriarena izan beharrean. Horrela, bada, epaileak lau hileko epea emango du, eta eskubidea lortuta duenak ez badu botatzen bidigaza edo jartzen abeurrea, orduan beste partzuerrek euren buruentzat egin ahal izango dute hori, besteari zegokion kopuruaren bikoitza emanaz (XXIV. tituluko V. legea).

3.5. Fede txarraren araubidea

Erakunde juridiko guztiekin gertatu antzo, bidigaza eta abeurreekin ere arautu egin zen zer gertatuko zen pertsona batzuek halako ezaugarriak jarri nahi bazituzten inoren kaltetan, eta, horretara, bada, Foru Zaharrak hiru kapitulu erabili zituen ondoko kasuok arautzeko: olak, errotak eta boluak eraikitzea goikoen kaltetan; antepara jaistea ur gutxi dabilenean; eta abeurreak eta bidigazak ezkutuan jartzea. Foru Berriak ere lau lege darabiltza, ondoko gertakariei konponbide juridiko bana emateko: ola edo errota berriak egiten dituztenek zelan utzi behar duten ubidea lehendik ubidearen goiko aldean olak, boluak edo errotak dituztenek kalterik jasan ez dezaten; zein baldintzatan euts diezaioketen ur-emariari goiko errota, bolu eta oletako ugazabek; galarazi egiten da bidigaza edo abeurrea kentzea epailearen manamendu barik, eta debekatu egiten da olak, boluak edo errotak bertan behera utzi dituztenek inori galaraztea hauek halako eraikinak egitea.

Lehenengo eta bat, esan behar da, ez zela debekatzen ola, errota edo bolu berririk eraikitzea, baldin eta eraikitze horrek ez bazuen kalterik ekartzen lehendik zeudenentzat. Beraz, berria egin nahi zuenak halakoa eraiki zezakeen, baldin eta ubidea gelditzen

ez bazen, edo goiko ola, bolu edo errota kaltetun suertatzen ez bazen. Eta inork, horretara jokatzeko bazuen, kalte-ordaina eman behar izaten zion goiko ola, bolu edo errotaren jabeari, harik eta honek berreskuratu arte lehen zeukan egoera. (Foru Zaharraren CLVII. legea.)

Lehorteetan ur-emia txikia izanik, ola, bolu edo errotaren ugazabak ura bildu behar zuen bere jardueran aritu ahal izateko; beraz, anteparak ipintzen zituzten urari eusteko, baina bazuten horretarako baldintza bat bete beharra, eta horretarako leku bat utzi behar zuten beheko aldetik, beheko eraikinaren ugazabak kalterik jasan ez zezan. Gainera, hori zelan egin behar zen zehatz-mehatz arautzen zen. (Foru Zaharraren CLVIII. legea.)

Agerian gelditzen denez, gizarte-onura da gailentzen den abiaburua, bidigazten kontuan bezala abeurreenetan, balio bera babestu egiten da; esan dezakegu, XV. gizaldian arautuagatik lehendik erabiltzen zen erakunde horiek gizartearen onura eratzkitzen diotela jabetasunari, beraren ezaugarrien artean. Hau da, aurrendaria dugu Europako legegintzan. Egin-eginean ere, abeurre eta bidigazak babesteko modua kalte-egileari zigorrak ezartzea zen, esan nahi baita, ez zen abiaburu edo printzipioen adierazpen hutsa, eragin eta ondorio juridiko zorrotzak zituzten erakunde juridikoak baizen.

Begoñako Errepublikan, 2005eko irailaren 19an.

Gotzon Lobera